

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Bakalářská práce

Volný čas v lovecko-sběračských společnostech

Lukáš Marek

Plzeň 2021

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Katedra antropologie

Studijní program Antropologie

Studijní obor Sociální a kulturní antropologie

Bakalářská práce

Volný čas v lovecko-sběračských společnostech

Lukáš Marek

Vedoucí práce:

Doc. PhDr. Ladislav Šmejda Ph.D.

Katedra antropologie

Fakulta filozofická Západočeské univerzity v Plzni

Plzeň 2021

Prohlašuji, že jsem práci zpracoval samostatně a použil jen uvedených pramenů a literatury.

Plzeň, duben 2021 .....

Obsah

Poděkování	4
1. Úvod	5
2. Vývoj pojmu lovci a sběrači v západním myšlení	6
2.1 Rané období 17. a 18. století. Debata o přirozenosti plná předsudků	6
2.1.1 Jak se v raném období hovořilo o čase lovců a sběračů	9
2.1.2 Teorie ekonomického přebytku	10
2.2 Začátek vědeckého zkoumání lovců a sběračů. Debata o ekonomice	10
2.2.1 Ekonomická debata přinesla uznání lovců a sběračů jako společnosti	12
2.2.2 Vzestup evolucionismu	13
2.3 Difusionismus	16
2.3.1 Boas a jeho kulturní relativismus	17
3. Éra vědecké antropologie 20. století	20
3.1 Stopy volného času lovců a sběračů ve velkých dílech 20. století	21
3.1.1 Volný čas lovců a sběračů optikou kulturní ekologie	23
3.1.2 Původní společnost blahobytu	25
4. Pokračování debaty v 21. století	33
4.1 Dilema zemědělské revoluce	33
4.2 Téma volného času lovců a sběračů v popkultuře	36
4.3 Výzkum zemědělců a lovců a sběračů Agta	38
5. Závěr	40
6. Zdroje	42
7. Resumé	44

Poděkování

Chci poděkovat Doc. PhDr. Ladislavu Šmejdovi Ph.D. za vedení bakalářské práce, veškerou konzultaci, připomínky i názory na věc.

1. Úvod

Práce předkládá reflexi vědecké debaty o volném čase lovců a sběračů, která byla v antropologii zahájena v rámci kritiky evolucionismu a probíhá dodnes. Nejprve je podán chronologický přehled vývoje vědeckého poznání lovecko-sběračských společností obecně od úplných začátků. Hlavní pozornost je věnována klíčovým výzkumům a pracím, které vedly k odmítnutí evolucionistické teorie, že lovecko-sběračské kultury žily v neustálém nedostatku potravy a neměly téměř žádný volný čas a tím pádem ani kapacitu přejít na další vývojový stupeň společnosti. Práce se věnuje kritice tohoto konceptu a následně i kritické analýze přístupů, které naopak lovecko-sběračským kulturám přisuzují více volného času, než má průměrný člověk v moderním západním světě. Cílem je poskytnout souhrn vědeckých poznatků o volném čase lovců a sběračů doplněných o důležité kontextuální informace. Kýžená je i aktuálnost. Klasická díla antropologů jsou proto doplněna o výsledky nových výzkumů k tématu.

2. Vývoj pojmu lovci a sběrači v západním myšlení

Na zmínky, vztahující se přímo k problematice nakládání s časem či dokonce množství volného času v odborné literatuře, si v chronologickém výčtu vývoje vědeckých debat o tomto druhu společenského uskupení budeme muset počkat až zhruba do výkladu o vývoji bádání v 18. století. Mnohé se dá ale k tématu vztáhnout i z obecnějších závěrů raného období společenských věd.

2.1 Rané období 17. a 18. století. Debata o přirozenosti plná předsudků

Antropolog Alan Barnard uvádí v encyklopedii lovců a sběračů kapitolu s názvem „Obrazy lovců a sběračů v evropském sociálním myšlení“ zmínkami o zobrazování lovců a sběračů ze 17. století. Tehdy se o nich mluvilo jako o chlupatých divoších, kteří byli vnímáni spíše jako něco mezi opicí a člověkem a pozornost byla věnována spíše jejich fyzické jinakosti, než čemukoliv jinému (Daly, Lee, 1999, str.375). I přesto se ale v dobové literatuře objevují myšlenky, které se pro účely této práce patří zmínit.

Barnard shrnuje, že z prvních prací o lovcích a sběračích, které by se daly označit za vědecké, se většina věnovala spekulacím o původu „přírodního práva“ a dilematu ohledně toho, co je přirozené či vrozené a co není. Silné bylo i vnímání lovců a sběračů diskurzem střetu „přírodního člověka“ s civilizací, individualismu se společností a agresivity s pasivitou (Daly, Lee, 1999, str. 375). Myšlení 17. století se od přístupu, který přišel asi o dvě stě let později a přetrvává podle Barnarda dodnes, nejvíc liší hlavně v tom, že lovecko-sběračské společnosti byly dříve považovány za „přírodní stav lidstva“, kdy lidé fungovali spíše jako jedinci. Jinými slovy, lovce a sběrače vědci v té době nepovažovali za typ společnosti, ale jako něco, co společnosti předcházelo (Daly, Lee, 1999, str. 376).

Co se týká způsobu života, jmenuje Barnard dvě obecná přesvědčení, rozšířená v raném období antropologického myšlení. Jak už bylo zmíněno, tehdejší vědci se domnívali, že společnosti se vyvinuly z osamocených jedinců a lovce a sběrače

považovali za jakýsi mezistupeň a nevnímali je jako plnohodnotnou společnost. Kromě toho je pro účely této práce také poměrně zajímavé přesvědčení, že zemědělství existuje de facto od pradávna. Barnard ale dále uvádí, že o způsobu života a obživy (a tedy i pro nás klíčovému způsobu trávení času), toho v raném období nebylo mnoho známo (Daly, Lee, 1999, str. 375). Zmiňme však alespoň několik konkrétních autorů.

Začneme myšlenkami nizozemského právníka Huga Grotiuse z 20. let 17. století, který s mírnou nadsázkou přišel s něčím, co by našlo své místo i v moderní debatě a vlastně se i podobá myšlence, ke které spěje tato práce. Mluvil totiž o tom, že „někteří lidé”, se dokázali „snadno” uživit čistě sběrem ovoce či jiných plodin, kterých byla v prostředí hojnost (Daly, Lee, 1999, str. 375). Takové tvrzení lze zhruba přirovnat k myšlenkám z konce 20. století, jmenovitě například k Teorii původní společnosti blahobytu (*affluent society*) Marshalla Sahlinsa (Sahlins, 1972) které se ostatně tato práce později věnuje poměrně podrobně, jelikož jde pro dané téma o zcela zásadní příspěvek. Grotius, ač tvrdil něco podobného jako později Sahlins, ke svým závěrům došel zcela odlišnou cestou, která dnešními měřítky ve společenských ani jiných vědách nemůže obstát. Stejně jako u většiny badatelů z jeho doby, šlo o čistě spekulativní teorii. Grotiosovy názory totiž podle Barnarda vycházely z představy, že lidé se sběrem živil před velkou biblickou potopou. Domníval se také, že sběrem se lidé živil pouze krátkou dobu a velmi rychle vzniklo zemědělství, které po boku s domestikací zvířat přineslo soukromé vlastnictví a s ním začala vznikat skutečná společnost (Daly, Lee, 1999, str. 375).

Na Grotiuse podle Barnarda ještě navázal německý právník a politický filozof Samuel Pufendorf, který rozvíjel myšlenku vrozeného sociálního instinktu lidstva. I ten podle Barnarda svým způsobem předběhl dobu, když při studiu rodinného uspořádání lovců a sběračů přišel s názorem, že šlo o praktické opatření, které pomáhalo zmírňovat chudobu. Jeho další myšlenky už nicméně zapadaly do tehdejšího diskurzu plného předsudků. Pufendorf proto hovořil o vládě vášně, kterou se řídili lovci a sběrači, a která je charakterizována válkou, strachem a barbarstvím (Daly, Lee, 1999, str. 376).

Autorem nejznámější charakteristiky lovců a sběračů ze 17. století je podle Barnarda anglický filozof Thomas Hobbes, v níž se zhmotňují nejtypičtější předsudky tohoto období (Daly, Lee, 1999, str. 376). „...žádná kultivace Země, žádné vědění o její povaze, žádný pojem o čase, žádné umění, žádné písmo ani společnost, a co je ze

všeho nejhorší, neustávající strach, hrozba násilné smrti, a krátký život plný osamění, chudoby a zvrstev. Tak popsal lovce a sběrače Hobbes. Barnard přitom ve svém přehledu nepřímo říká, že velmi podobně na lovce a sběrače nahlížela většina tehdejších vědců (Daly, Lee, 1999, str. 376).

Za osobnost, která stojí na pomezí raného období 17. století a začátku myšlení bližšího moderní době, tedy myšlení rozvíjejícího se v 18. a 19. století označuje Barnard dalšího Angličana Johna Locka. Ten se podle něj zabýval často pozorovaným rovnostářstvím lovců a sběračů, které vysvětloval tím, že lidé měli k dispozici především potravu podléhající rychlé zkáze a nedávalo proto smysl ji hromadit. Hromadění by podle Locka bylo zároveň hloupé a nečestné. Barnard ve svém hodnocení vyzdvihuje jeho etnografickou přesnost a ekonomickou logiku (Daly, Lee, 1999, str. 376).

Představa o lovcích a sběračích jako o divoších, nacházejících se na nižším vývojovém stupni oproti lidem ze Západu, nicméně ani zdaleka neskončila s koncem 17. století. Francouzský filozof Jean Jacques Rousseau ve svém díle Druhý diskurz (1755) píše o divochovi, který v první řadě před vším ostatním uspokojuje lovem a sběrem svůj hlad a žízeň, čímž jsou „všechny jeho potřeby naplněny”. Stejně jako jeho předchůdci i Rousseau uvádí, že lidé v minulosti žili rozptýlení v lesích bez společenského uspořádání. Na rozdíl od Hobbese ale Rousseau tvrdí, že tento divoch není agresivní a válečnický, ale naopak plachý, bojící se větších zvířat a využívající své vyšší inteligence, která mu dává výhodu nad zvířaty a umožňuje získávat z přírody víc zdrojů. Společnost podle Rousseaua vznikla, až když lidé poprvé začali prohlašovat za své určité území. S teritoriálním chováním má pak souviset i populační růst a technologický vývoj, zajišťující schopnost nastřádat zásoby na přežití zimy pro větší množství lidí. Jmenovitě v této souvislosti uvádí například objev technologie rybářského prutu na lovení ryb. Doba předzemědělská podle Rousseaua trvala velmi krátce, popisuje ji nicméně na rozdíl od Hobbse jako idylickou, protože ač lovci a sběrači nežili ve společnosti, měli hojnost potravy a nic jiného nepotřebovali, takže jim vlastně nic nechybělo (Daly, Lee, 1999, str. 377).

Volného času se Rousseau přímo dotkl v knize Diskurz původu nerovnosti, kde ho dává do přímé souvislosti s možností posouvat se dál v pomyslném vývoji kultury.

„Jednoduchost a samota lidského života, omezenost jeho potřeb i prostředků, které vyvinul k jejich uspokojování, mu dávaly velké množství volného času, který využil k tomu, aby se vybavil mnoha vymoženostmi, které byly ještě jeho otci neznámé,“ cituje Rousseaua antropolog Peter Just (1980, str. 105, překlad L. Marek).

Opačný názor měl o půlstoletí později německý romantický filozof a spisovatel Johann Gottfried Herder, který se lovecko-sběračské společnosti snažil vylíčit v úvodní kapitole své knihy o historii lidstva (1800). Herder v ní píše o lidech, kteří získávali potravu prostřednictvím sběru kořínků a červů, a kteří dokázali přežít jen díky velmi tvrdé práci (Daly, Lee, 1999, str. 377).

2.1.1 Jak se v raném období hovořilo o čase lovců a sběračů

Co ze jmenovaných myšlenek 17. a 18. století, vážících se především k hledání „přirozenosti“ člověka plyne pro cíle této práce? V první řadě je třeba ještě jednou říci, že se v této rané fázi formování oboru antropologie dá velmi těžko hledat nějaký závěr nebo názor, který by byl z dnešního hlediska relevantní. Hlavním problémem není jen tehdejší odlišné paradigma, ale i způsob vědecké práce, která v drtivé většině probíhala velmi daleko od zkoumaného prostředí a byla čistě deduktivní. Dalším problémem je nejasné vymezení lovců a sběračů, kdy tehdejší vědci často mluví o způsobu života z dávné minulosti a opomíjejí existenci lovců a sběračů v tehdejší době. Pro vylíčení propastného rozdílu vědy tehdejší doby oproti současnému stavu, uveďme jako příklad i fakt, že se v některých ze zmiňovaných prací či dílech, které nejsou přímo o lovcích a sběračích, ale patří zmiňovaným autorům, často objevují mýtické či náboženské motivy jako vysvětlení pozorovaných či historických skutečností. Například Herder ještě ve zmíněné knize o historii lidstva z roku 1800 psal o skřítcích a obrech. Z vyjmenovaných děl z této doby, které se tématu alespoň okrajově dotýkají, lze ale přesto učinit závěr, přispívající k cílům této práce.

Pokud jde o názory na život lovců a sběračů a jejich způsob trávení času v západním myšlení 17. a 18. století, dají se v něm nalézt dva protichůdné motivy. Například už Grotius v roce 1625 nebo například Rousseau v polovině 18. století hovoří o tom, že lovci a sběrači žili v hojnosti potravy a nic jiného v zásadě nepotřebovali. Tito myslitelé

předpokládali, že lovci a sběrači obecně nestrádali a měli tedy i dostatek času (i když pravděpodobně nepředpokládali, že by ho mohli vyplnit jinak, než zahálením). Na druhé straně pak stojí například Hobbes či Herder, kteří tvrdí pravý opak. Tedy, že lovci a sběrači museli podle Herdera tvrdě pracovat, aby se vůbec užívali, podle Hobbese dokonce žili v neustálém strachu ze smrti a nedostatku všeho potřebného.

2.1.2 Teorie ekonomického přebytku

Už v těchto dílech lze spatřovat téma takzvané teorie ekonomického přebytku u lovců a sběračů. Just vypichuje, že v antropologii ať už skrytě nebo explicitně po „značnou dobu“, neboli až do nejméně poloviny 20. století, přetrvávala myšlenka, že zajištění ekonomického přebytku bylo nezbytnou predispozicí k rozvoji sociální stratifikace i ekonomické specializace. Z historického hlediska bylo toto spojováno s neolitickou revolucí, kdy se lovci a sběrači začali usazovat a přecházet k zemědělství. Právě tento způsob života měl díky přebytku potravy a času umožnit onu ekonomickou a společenskou stratifikaci a všechno ostatní, co souvisí s takzvanou evolucí kultury (Just, 1980, str. 106).

Jde o motiv, který je zcela zásadní pro tuto práci. Volný čas je totiž jeho ústředním tématem. Ve zkratce se dá říct, že až do poloviny 20. století v antropologii převládalo přesvědčení, že přebytek volného času vznikl v důsledku přebytku potravin zajištěných zemědělstvím a přebývající volný čas pak lidé mohli využívat k budování kultury. V druhé polovině 20. století ale antropologové toto přesvědčení začali napadat, vyvracet a začala nová debata o tom, čím ho nahradit. O tom ale až později. Zatím zůstáváme v 18. století.

2.2 Začátek vědeckého zkoumání lovců a sběračů. Debata o ekonomice

Zčásti souběžně s debatou o přirozenosti, probíhala zhruba od poloviny 18. století i odborná debata o ekonomice lovců a sběračů. Barnard dokonce považuje prvního představitele této diskuze za průkopníka skutečného odborného zkoumání lovců a

sběračů. Je jím Baron de Montesquieu, na kterého navázala řada skotských filozofů (Daly, Lee, 1999, str. 378).

Montesquieuovo dílo *O duchu zákonů* je podle Barnarda pravděpodobně známé především pro myšlenky a komentáře ohledně způsobů vlády a klimatický determinismus, zmiňuje ale i lovce a sběrače, což činí sice stručně, ale zato s vhladem do jejich sociální organizace. Montesquieu lovce a sběrače spolu s pastevci označil za divochy, kteří narozdíl od barbarů neobdělávají půdu. Napsal, že žijí v malých osadách nebo skupinách, které jsou samy o sobě svým způsobem malým národem. Narozdíl od pastevců podle něj nemohou uživit dostatek jedinců, aby se mohli spojit do větších celků jako například hordy Tatarů (Daly, Lee, 1999, str. 378).

Prvním ze zmiňovaných skotských filozofů je Adam Ferguson, který lovce a sběrače označoval za divošské národy, které se živí lovem, rybařením, anebo tím, co přirozeně vyrosté přírodě. Tehdejší lovce a sběrače bral Ferguson jako pomůcku pro úvahy o vzniku a prehistorii společnosti a zejména vzniku soukromého vlastnictví. Lovci a sběrači podle něj nemohou vlastnit víc, než sami zvládnou unést a přemístit jinam. Potraviny přitom schraňují jen na jeden den a zítřejší strava pro lovce a sběrače se podle něj vždy nachází jedině v divočině. Zdůraznil i fakt, že jídlo v lovecko-sběračských společnostech nepatří jedinci, ale celé komunitě, čímž podle Barnarda předběhl koncept primitivního komunismu, který se stal populární až asi o sto let později (Daly, Lee, 1999, str. 378).

Jiný názor měl další Skot Lord Kames (vlastním jménem Henry Home), který tvrdil, že hromadění majetku patří k přirozené lidské povaze. Tvrdil, že i proto lovci a sběrači začali praktikovat barterový obchod. Dokládal to argumentem, že i některá zvířata do jisté míry disponují vlastnictvím nějakých předmětů, jako příklad uváděl bobry, ovce a opice. Kames razil myšlenku, že lov předcházel rybaření, které ho začalo doplňovat, až když zvířat vhodných k lovu bylo příliš málo. Zemědělství podle něj přišlo jako reakce na růst populace, jejíž potřeby převýšily množství zdrojů získatelných lovem a sběrem (Daly, Lee, 1999, str. 378).

Snad nejvíce ze všech vědců této doby se tematiky této práce dotýká jedna z tezí Williama Robertsona, který na základě studií etnografických materiálů španělských

kolonizátorů napsal knihu o historii Ameriky. Lidé se podle něj nejprve živilí pouze sběrem, poté přišel rybolov, následně lov větších zvířat a poté zemědělství. Pojem soukromého vlastnictví byl podle něj lovcům a sběračům cizí. Při srovnání se zemědělci Robertson napsal, že lovci a sběrači žili „volný a tulácký“ život, zemědělci naproti tomu museli „dřít“. Robertsonovy myšlenky z přelomu 18. a 19. století cituje i Marshall Sahlins o téměř dvě stě let později v jeho zmiňované Teorii původní blahobytné společnosti (Sahlins, 1972).

Dalším skotským autorem, který se zabýval především soukromým vlastnictvím, byl John Millar. Ten podle Barnarda věnoval pozornost především významu genderových vztahů k majetku. Život v lovecko-sběračské společnosti popsal jako plný strádání s málem radostí a potěšení. Zmiňovaná genderová hierarchie a další aspekty sociální diferenciacce podle něj u lovců a sběračů byly nevýznamné a v podstatě vznikly až se zemědělstvím a rostoucím významem vlastnictví majetku (Daly, Lee, 1999, str. 378).

Posledním z této skupiny skotských filozofů, kteří se alespoň částečně zabývali lovci a sběrači, je Adam Smith. Ten ve svém díle Bohatství národů rozlišil čtyři epochy lidských společností, přičemž první je doba lovců a sběračů, druhá patří pastevcům, třetí zemědělcům a čtvrtou Smith označil za dobu obchodu. Jeho charakteristika lovců a sběračů se dochovala v podobě zápisků jeho studentů. Smith podle nich na prvním místě zmiňoval, že u lovecko-sběračských národů neexistuje žádná forma vlády. Takové společnosti se podle něj skládají z několika nezávislých rodin, které žijí ve stejné vesnici a mluví stejným jazykem, přičemž drží spolu, aby si vzájemně zajistili bezpečí. V lovecko-sběračské společnosti se podle Adama Smithe sice může nějaký jedinec těšit velkému respektu a výrazně vyššímu vlivu, než mají ostatní, ale nikdy nemůže rozhodovat bez souhlasu ostatních.

2.2.1 Ekonomická debata přinesla uznání lovců a sběračů jako společnosti

V dílech a myšlenkách autorů zmiňovaných v této kapitole je kromě proklamovaného důrazu na ekonomické otázky patrný i vesměs společný rys chápání lovců a sběračů jako typu společnosti, nikoliv jako souboru neorganizovaných jedinců.

I přesto, že se tito myslitelé zabývali způsobem obživy lovců a sběračů a byli tak i blíže tématu trávení času než zástupci předchozí debaty o lidské přirozenosti, volného času se ve skutečnosti dotýkali jen okrajově. Nejblíže mu byl zmiňovaný William Robertson, který na základě španělských etnohistorických materiálů o původních obyvatelích Ameriky soudil, že lovci a sběrači se zvládnou uživit poměrně lehce a žijí tak „volný život“. V protikladu pak stojí teze Johna Millara, který hovořil o nelehkém životě plném strastí.

2.2.2 Vzestup evolucionismu

V následujícím období 19. století se lovci a sběrači stali předmětem zájmu evolucionistů, kteří jsou dnes považováni za skutečné pionýry kulturní antropologie. Evolucionisté položili základy antropologie jako vědy o člověku, kultuře a společnosti, vědecky uchopili pojem kultury a vymezili základní tematické okruhy antropologických výzkumů. Výrazným milníkem této doby je rovněž rozvoj přírodních věd a aplikace jejich metod na zkoumání sociokulturních jevů. Václav Soukup popisuje hlavní myšlenky evolucionismu jako dovršení osvícenské koncepce pokroku, podle níž je třeba vývoj chápat jako proces postupného zdokonalování lidstva (Soukup, 1994, str. 29).

Evolucionisté nejčastěji používali komparativní metodu, která spočívala ve srovnávání velkého množství faktografického materiálu z různých zdrojů i koutů světa a jejich následném zasazování do předem vytvořených vývojových schémat. Ty přitom vycházely z evoluční teorie Charlese Darwina. Jinými slovy, evolucionisté odvozovali modely vzniku a vývoje kultury z biologické evoluce. Dalším způsobem výzkumu bylo zkoumání zachované materiální kultury i výzkum takzvaných přežitků, tedy různé druhy zvyků, víry, chování, které v očích evolucionistů znamenaly pozůstatky z dřívějších vývojových stádií kultury (Soukup, 1994, str. 29). Například Lewis Henry Morgan nebo Adolf Bastian nicméně prováděli i vlastní rozsáhlé terénní výzkumy (Soukup, 1994, str. 43-44).

Důležité bylo i přesvědčení, že vývoj lidské kultury je jednosměrně progresivní a všude po světě velmi podobný, což souvisí i s tím, že většina teorií, modelů a závěrů

zkoumání evolucionistů se nesoustředí na konkrétní kultury, ale snaží se popisovat domnělý globální trend (Soukup, 1994, str. 29). Pro pořádek se patří podotknout, že podobnou charakteristiku si z přednášek o historii oboru odnese snad každý student kulturní antropologie včetně autora této práce. Příkladem přímo z učebních textů může být pasáž z přehledu historie antropologie Robina Pěničky pro Masarykovu univerzitu. „Výzkum konkrétních lokálních kultur nebyl předmětem výzkumů, snahou byla konstrukce hypotetických vývojových modelů, které byly doplňovány konkrétními kulturními prvky,“ píše Pěnička (2014, str. 52).

Že denní režim, trávení času či volný čas lovců a sběračů evolucionisty příliš nezajímal je zřejmé i z následujícího výčtu hlavních předmětů zájmu evolucionistických antropologů.

2.2.2.1 Hlavní témata a osobnosti evolucionistické éry

Jedním ze stěžejních témat této doby byl výzkum vývoje příbuzenství a rodiny. Václav Soukup jmenuje jako prvního zástupce evolucionistů, který se tomuto tématu věnoval, švýcarského právníka a historika Johanna Jacoba Bachofena, který v díle *Mateřské právo* vyslovil teorii, že patriarchátu předcházela matriarchát (Soukup, 1994, str. 31). Bachofen své vývojové schéma vydedukoval z existence chrámové prostituce, kterou chápal jako přežitek a čerpáním z materiálů ze studia primitivních společností a antické kultury, kde historické prameny často kombinoval s mytologií, aniž by mezi nimi kriticky rozlišoval (Soukup, 1994, str. 32).

Skotský právník John Ferguson McLennan přispěl k tématu dílem *Primitivní manželství*, kde mimo jiné poprvé použil pojmů endogamie a exogamie. McLennan se domníval, že v původním stádiu vývoje lidské kultury docházelo k neustálému boji kmenů o ženy z cizích kmenů. Společnosti na tomto stupni byly striktně exogamní a byla pro ně typická i polyandrie kvůli častému zabíjení dětí ženského pohlaví. Od toho se podle McLennana upustilo až s příchodem zemědělství, které zajistilo „dostatek potravy pro všechny“. Svou teorii podle něj dokládal i přežitek zvyku únosu nevěsty, který měl být modifikací dřívější běžné praxe, kdy se o ženy skutečně bojovalo (Soukup, 1994, str. 32).

Dalším velkým tématem evolucionistů byl vývoj náboženství. Tím se v knize Původ civilizace zabýval skotský antropolog, archeolog a přírodovědec John Lubbock. Ten přišel s hypotézou, podle níž na prvním vývojovém stupni neexistovalo žádné náboženství, což Lubbock označil za „původní ateismus“. Ten byl později vystřídán fetišismem, totemismem, šamanismem, pohanstvím a konečnou fází Lubbock spojuje s morálkou (Soukup, 1994, str. 33).

Významnou osobností evolucionistického výzkumu náboženství se stal další Skot, George Frazer. Jeho vývojový model šel od magie, přes náboženství po vědu. Frazer je podle Soukupa typickým představitelem evolucionistického kabinetního vědce, který shromažďoval velké množství materiálů z nejrůznějších zdrojů a vybíral z nich hodící se části, které pak „rozvěšoval na věšák“ v podobě jeho teorie (Soukup, 1994, str. 34).

Všem zmiňovaným tématům a mnohým dalším se věnoval asi nejvýznamnější představitel této éry, britský antropolog Edward Burnett Tylor. Jak při studiu náboženství, tak příbuzenství, Tylor pomocí komparativní metody a studia přežitků hledal příklady podobných či stejných jevů z různých míst a z různých historických období, čímž se snažil prokázat relevanci hypotézy jednotné lidské psychiky, od které se odráží i jednotný progresivní vývoj jejich kultury.

Významně se zapsal do dějin antropologie první antropologickou definicí kultury i zavedením pojmu animismus. Ve svém díle s názvem Primitivní kultura s pomocí materiálů o stovkách různých společností popisuje svůj model univerzální kulturní evoluce, kterou sleduje napříč tématy příbuzenství, náboženství, myšlení a technologického pokroku lidí v jednotlivých vývojových stupních. (Soukup, 1994, str. 37-42).

Svérazným a přitom velmi vlivným badatelem byl německý cestovatel Adolf Bastian, který na rozdíl od zmiňovaných kabinetních vědců sám sbíral velké množství etnografického materiálu. Soukup nicméně podotýká, že Bastianovo dílo, v kontrastu oproti třeba právě Tylorovi, postrádalo „eleganci a přesvědčivou jasnost“. Bastianovým ústředním tématem byla rovněž psychická jednota lidstva. Mluvil o takzvaných elementárních myšlenkách a následně myšlenkách národů (Soukup, 1994, str. 43-44).

Práce v terénu byla typická i pro Američana Lewise Henryho Morgana, který strávil hodně času studiem původních obyvatel Spojených států, zejména Irokézů. Jeho předmětem zájmu byl hlavně organizační systém indiánských kmenů a typy jejich příbuzenských systémů (Morgan, 1954).

2.2.2.2 Co míní evolucionisté o volném čase

Z výše jmenovaných vědců se problematiky této práce přímo dotýká snad jen McLennan se svou tezí, že teprve zemědělství zajistilo přebytek potravy a s tím souvisely další společenské změny.

Stěžejní myšlenky kulturního evolucionismu, podle kterého se kultura vyvíjela od nejnižších stupňů po nejvyšší, kdy ten nejnižší patří právě lovcům a sběračům už v sobě de facto má motivy výše zmiňované teorie ekonomického přebytku a většina autorů spadající do této éry jí svými myšlenkami dalo by se říct nepřímo podporují. Konkrétně řečeno podporují představu, že zdroj obživy lovem a sběrem byl překážkou k vývoji kultury a teprve zemědělství mohlo přinést posun na vyšší a vyspělejší úroveň. Ačkoliv zřídka explicitně zazní, že to přímo souviselo s přebytkem potravin a času, implicitně to tak působí.

2.3 Difusionismus

Soukup jako další etapu vývoje antropologie po evolucionismu uvádí difuzionismus, konkrétně jeho evropskou větev, kterou zaštiťovali zejména němečtí badatelé Fridrich Ratzel a Leo Frobenius, na které navázal Fritz Graebner a rakouský antropolog Wilhelm Schmidt.

Ačkoliv tento směr opouští evolucionistická schémata, jeho evropská větev se příliš neposouvá kupředu ve smyslu hlavního zájmu studia a výzkumů. Slovem neposouvá je v tomto případě myšlen posun směrem k výzkumu každodenního života lovců a sběračů, který je klíčový pro tuto práci. Ratzel i Frobenius se totiž nadále zabývají primárně původem kultury. Difuzionistické myšlení u nich přineslo soustředění na geografii, migraci a hledání podobností materiálních i nemateriálních kulturních statků

v různých částech světa. Tím se vědci snažili dokládat hlavní difuzionistickou teorii, že se kultura šířila difúzí, tedy předáváním od jedné společnosti do druhé. Groebner na práci dvojice vědců navázal teorií kulturních okruhů a Schmidt jí dále rozšířil (Soukup, 1994, str. 50-56).

Další evropskou odnoží difuzionismu je britská tzv. heliolitická škola. Její stoupenci viděli na počátku veškeré kulturní difuze jedinou civilizaci, kterou byl starověký Egypt. Patřil mezi ně například W. H. Rivers, Elliot Smith nebo W. J. Perry, kteří tuto teorii podkládali hledáním podobností s Egyptem v megalitických stavbách, mumifikaci a v konečném důsledku i řemeslných postupech a dalších kulturních znaků po celém světě (Soukup, 1994, str. 59-61).

Jelikož ze zmíněných důvodů evropská větev difuzionismu nebyla pro budoucí výzkum lovců a sběračů nikterak zásadní, není jí v této práci věnován větší prostor. To samé už se ale nedá říci o americké větvi spojené hlavně s jménem Franze Boase.

2.3.1 Boas a jeho kulturní relativismus

Ačkoliv ani Franz Boas nevěnoval žádné své dílo čistě volnému času lovců a sběračů, jeho jméno tato práce nemůže pominout. S Boasovou antropologií totiž přišlo několik zásadních změn v chápání této vědy i jejího předmětu zájmu, které studiu volného času v podstatě vydláždily cestu.

Ještě, než je rozebereme, patří se zmínit, že Boas sám přímo podporoval teorii ekonomického přebytku ve stejném duchu jako další výše jmenovaní vědci. Just to dokládá Boasovou následující citací: „Přebytek zásob jídla je nutný ke zvětšení populace a zvýšení množství volného času, který dává možnost vzniku vymoženostem nad rámec životních potřeb. Zároveň zvětšení populace a množství volného času, který může být využit na vývoj nových vynálezů, ještě více zvyšuje přebytek potravinových zásob a s tím i znovu množství volného času čili jde o kumulativní efekt” (Just, 1980, str. 105, překlad L. Marek).

Tím ale Boasův příspěvek do debaty o volném čase lovců a sběračů zdaleka neskončil. Jak už bylo avizováno, stál u zrodu několika zásadních změn v přístupu antropologů, které ovlivnily celý obor a další autory, jimž se tato práce bude věnovat později.

Jako první lze zmínit Boasovo soustředění na studium způsobu života lovců a sběračů, které začalo už při jeho prvních výzkumech Inuitů na Baffinově ostrově. Na rozdíl od předešlých vědců, kteří se povětšinou soustředili na konkrétní kulturní prvky, o nichž se domnívali, že jsou klíčové pro vysvětlení toho či onoho, Boas při terénním výzkumu pozoroval veškeré oblasti kultury inuitů. A to včetně jejich způsobu obživy, řemesel či umění, což jsou všechny oblasti, které s volným časem nepochybně souvisí (Soukup, 1994, str. 63).

Boas přišel s tím, že kromě výzkumu původu kulturních prvků, je důležitý i výzkum jejich uplatnění v různých kulturách. Skrze detailní studium kulturních prvků, které se dají pozorovat v živé kultuře, jde podle něj i určit historické příčiny, které vedly k jejich vzniku (Soukup, 1994, str. 62).

Zásadní je i Boasovo tvrzení, že kultura není na prvním místě determinována ekologickým a geografickými faktory. Ruku v ruce s tím jde i jeho teze, že kultura se nerozvíjí předně pro to, aby uspokojila lidské organické potřeby, ale že vyrůstá sama ze sebe a ekonomické, geografické a další podobné faktory v tom hrají pouze omezenou roli. Kultura se podle Boase promítá do tří dimenzí, z nichž pouze jedna se točí kolem způsobů získávání obživy, přístřeší a dalších činností spojených s využíváním nebo ovládáním přírody. V druhé dimenzi jde o vztahy mezi lidmi, kam Boas řadil veškeré kulturní prvky související s příbuzenstvím, náboženstvím a vlastně s jakoukoliv formou existence ve společnosti. Třetí dimenzí jsou podle Boase kulturní statky související s reakcemi na dvě předešlé dimenze (Soukup, 1994, str. 66-67).

Soukup v přehledové knize o dějinách antropologie píše, že „charakteristickým rysem Boasových výzkumů byla snaha proniknout za oponu, která nás dělí od jednání a myšlení cizích kultur a porozumět jim z perspektivy členů zkoumané společnosti“, čímž vlastně zároveň vysvětluje princip Boasova kulturního relativismu, který je dalším ze zmiňovaných zásadních zlomů (Soukup, 1994, str. 67). Další zásadou práce

Boasových následovníků bylo přesvědčení, které ač ho Soukup prezentuje jako ne zrovna kladné, mělo pozitivní vliv na sběr dat užitečných pro debatu o volném čase. Jde o předpoklad, že žádnou kulturu nelze dobře pochopit, aniž by bylo dosaženo „téměř kompletního“ výčtu kulturních rysů dané kultury. Díky tomu bylo v rámci jejich prací věnovaných zejména původním obyvatelům Ameriky vytvořeno tisíce popisů kulturních elementů. Empirická data sebraná z terénních výzkumů byla především tříděna a klasifikována, což podle Soukupa sice oslabilo explanační funkci antropologie, ale nárůst počtu terénních výzkumů na druhé straně velmi přispěl k pokroku v rozvoji metod antropologických výzkumných technik a metod zpracovávání empirických dat (Soukup, 1994, str. 74).

A podobně osobu Franze Boasa popisují i jiné publikace věnované historii kulturní antropologie. Příkladem může být i opět přehled Robina Pěničky, který píše, že Boas přivedl antropologické myšlení do nové éry myšlení. V té se podle něj antropologie stala „institucionálně zajištěnou vědou s promyšlenou metodologií, teorií poznání a nezávislým programem s vymezeným předmětem studia“ (Pěnička, 2014, str. 57).

Typickým příkladem prací, které na Boase navázaly je například činnost Clarka Wisslera, který přišel s pojmy kulturní oblast a kulturní typ. Wissler byl přesvědčen, že kulturní prvky se rozšiřují stejnosměrně z jediného zdroje. Starší kulturní prvky jsou podle něj díky tomu častější, protože bylo víc času na to, aby se rozšířily a mladší prvky jsou naopak méně časté. Za centrum kulturní oblasti přitom považoval místo, kde byla koncentrace kulturních prvků největší. Na základě toho Wissler roztřídil kultury původních obyvatel Ameriky na jednotlivé kulturní typy a prostor, který obývali, na kulturní oblasti. Vznikl obsáhlý výčet popisů indiánských kultur obsahující komplexní informace způsobu obživy, sociální organizace, zvyků a celé řady dalších aspektů života indiánských lovecko-sběračských i zemědělských kultur (Soukup, 1994, str. 68-75).

V nich lze najít i informace například o hojně rozšířeném zvyku potlačů nezemědělských kultur, které z perspektivy této práce mohou být dány za ukázkový argument schopnosti lovecko-sběračských společností vytvořit si zásoby nadbytku a

faktu, že fyziologická potřeba potravy nebyla jediná či nejdůležitější, nýbrž byla často upozaděna snahou o získání společenské prestiže.

2.3.1.1 Přesah Boasova dědictví

Co tedy přinesla Boasova díla a myšlenky k tématu studia volného času lovců a sběračů? V první řadě jde o odmítnutí představy, že lidé (lze vyložit obecně, ale v tomto případě Boas mluvil přímo o Inuitech, a tedy lovcích a sběračích) a jejich kultury jsou determinovány hlavně životním prostředím a s tím souvisejícími možnostmi uspokojit fyzické potřeby. Boas tak vlastně nepřímou odmítl v této práci výše opakovaně zmiňovanou představu, že lovci a sběrači v podstatě každý den bojovali o přežití a většina jejich života se točila jen okolo zajištění potravy, tepla a dalších fyzických potřeb. Kromě toho se Boas, ač ani zdaleka neupustil od snah vysvětlovat původ kulturních prvků, snažil klást důraz i na výzkum kultury lovců a sběračů v její celistvosti a z jejich vlastní perspektivy. Pro nadcházející vědeckou debatu o volném čase lovců a sběračů to všechno znamená zásadní zlom.

3. Éra vědecké antropologie 20. století

S překlenutím do 20. století antropologie naplno vstoupila do fáze, kde zmiňované pokroky v přístupu vědy ke studiu kultury a s ním spojeném pokroku v metodologii pokračovaly a štěpily se do dalších směrů.

Podrobnější výčet dalších a dalších prací, které se tématu této práce dotýkají jen příspěvkem k novým metodologiím či vznikem obecných teorií, které se samy o sobě k tématu nevztahují, by byl vyčerpávající a pro účely této práce neúměrně obsáhlý. Od této chvíle proto práce upozorní jen na ty autory a práce, které se k tématu volného času lovců a sběračů vztahují nejen tím, že pro jeho studium například připravili metodologické nástroje či sebrali data, ale alespoň okrajově se ho týkají přímo svou podstatou.

3.1 Stopy volného času lovců a sběračů ve velkých dílech 20. století

Volného času se ve své pozdější práci dotkl například zakladatel funkcionalismu polský antropolog Bronislaw Malinowski. Nezkoumal sice přímo množství volného času v lovecko-sběračských společnostech ani se výrazněji nevěnoval studiu způsobů, jakým ho tráví, ale při své snaze definovat kulturu skrze funkcionalistickou perspektivu volný čas při nejmenším nepominul.

Malinowski ho uchopil v rámci popisu základních potřeb člověka. Ty jsou podle něj totiž sice na prvním místě biologické, ale v reakci na ně vznikají v rámci adaptace potřeby kulturní. Například biologické potřebě potravy a reprodukce odpovídá kulturní potřeba zásobování a příbuzenství. Stejně tak na základě biologické potřeby odpočinku vzniká kulturní potřeba zábavy a organizovaného odpočinku (Soukup, 1994, str. 78).

V přímém kontrastu proti tomuto schématu jsou myšlenky další velké osobnosti kulturní antropologie Ruth Benedictové, která stejně jako další stoupenci konfiguracionismu neviděla kulturu jako progresivní adaptaci na vnější prostředí. Primárním hnacím motorem kultury podle ní nebylo plnění lidských potřeb. Podkládala to mnohými příklady chování lidí z lovecko-sběračských společností, které je determinováno kulturou a jde přímo proti plnění fyzických potřeb. Narážela tím na mnohé zvyky, obyčeje a činnosti, které lovci a sběrači dělají i přesto, že jsou nepraktické a z hlediska uspokojování potřeb a šetření energií či časem iracionální. Konkrétně uváděla například zvyk potlače indiánů kmene Kwakiutlů, kteří při potlačích „pod tlakem své kultury mrhali svou energií, časem i bohatstvím” (Soukup, 1994, str. 106-107).

Různé způsoby trávení volného času zmínil také Georg Peter Murdock při, jak píše Soukup, nejvýznamnějším pokusu o systematizaci a klasifikaci kulturních univerzálií. V rámci jeho projektu Cross-Cultural Survey vznikla obsáhlá kartotéka Human Relations Area Files (HRAF). V ní bylo uspořádáno velké množství antropologického materiálu různých kultur z celého světa. Z toho pak Murdock vycházel, když sestavoval seznam kulturních univerzálií, tedy kulturních statků a projevů, které se v různých podobách vyskytují napříč všemi kulturami. Na seznamu lze najít například atletické

sporty, dekorativní umění, hry a další činnosti, které jsou náplní volného času (Soukup, 1994, str. 113-114).

Nelze opomenout antropologa Melvilla Herskovitse, který byl slovy Justa jedním z těch, kteří se nejvíce zasadili o přijetí teorie ekonomického přebytku velkou většinou antropologů v dané době. V knize Ekonomická antropologie z roku 1940 Herskovits v ní zmiňuje „vyvázání se z aktivit souvisejících se sháněním obživy“ jako něco, co nutně předchází vývoji kultury. Implicitně z jeho knihy podle Justa vyplývá, že jediné společnost schopná produkovat nadbytek potravin si může dovolit žít třídu těch, kteří budou mít dost volného času na management ostatních nebo vývoj vynálezů a podobně (Just 1980, str. 107).

Nepřímo, ale přesto citelně, se přemýšlení o volném čase lovců a sběračů týká i teorie kulturní evoluce neoevolucionisty Leslieho A. Whita. Ten znovu oživil myšlenku, že společnosti prochází jednotnou evolucí, kde lovci a sběrači jsou na prvním vývojovém stupni a moderní civilizace je na nejvyšším. Podstatný je i Whiteův technologický determinismus, podle kterého je technologie a s ní související vyšší efektivita spotřeby energie, hlavní hnací silou evolučního pokroku kultury. White podle toho rozdělil dějiny kultury do období předzemědělského, charakterizovaného tím, že lidé neuměli využívat nic jiného než vlastní fyzickou sílu, s osvojením zemědělství a domestikací zvířat podle něj přišlo rozšíření energetických zdrojů a následný objev dalších zdrojů energie umožnil průmyslovou revoluci. White se tak v podstatě vrátil k teorii, že lovci a sběrači kvůli omezeným technologickým znalostem neměli dost energie čili vlastně i času, aby mohli kulturně pokročit dál (Soukup, 1994, str. 156).

White v pozdější fázi svého života v 70. letech kvůli tehdejšímu dění ve světě od svých původních myšlenek ustoupil a přišel s kulturním fatalismem. Hovořil o tom, že kultura vystavila děti k 15hodinovým směnám v továrnách a ženy k hladovění, všiml si ničení životního prostředí v moderním světě a došel k tomu, že kulturní systémy se rozvíjí podle svých vlastních zákonů, a nakonec mohou jít proti potřebám člověka či být indiferentní k blahobytu. Whiteova práce se tak podle Soukupa stala jedním ze základních stavebních kamenů současné kulturní ekologie, nové archeologie a

kulturologie, tedy teoretických směrů, které mají blízko k tématu této práce (Soukup, 1994, str. 156-157).

3.1.1 Volný čas lovců a sběračů optikou kulturní ekologie

Vznik kulturní ekologie, je kromě Whitea spojen zejména se Julianem H. Stewardem. Ten se mimo jiné intenzivně věnoval například studiu kmene Šošonů obývajících nehostinné území dnešního Wyomingu a Idaha, kde se museli potýkat s nedostatkem vysoké zvěře i plodů a jedním z hlavních zdrojů jejich potravy bylo velké množství jader z šišek, oříšků, kořínků, semínek, travin a drobné zvěře. Steward odmítl starou koncepci unilineární evoluce a přišel s novou koncepcí evoluce multilineární. Ta zanevřela na jednosměrný model evoluce kultury. Kulturní evoluce podle něj nejdou přímým směrem od jednoduchých ke komplexnějším. Tento pravidelný a jednosměrný vývoj podle něj není charakteristický zdaleka pro všechny kultury, ani pro všechny jejich formy (Soukup, 1994, str. 160).

Just Stewarda popisuje jako jednoho z antropologů, kteří ještě v polovině 20. století ctili myšlenku spojenou s teorií ekonomického přebytku, podle které byla změna zdroje potravy z lovu a sběru na zemědělství příčinou zvýšení množství volného času a tím i následných změn v zemědělských společnostech vedoucích k větší komplexitě a vším, co souvisí s tzv. neolitickou revolucí. „Zvyšující se efektivita zemědělství uvolnila značné množství práce, která mohla být soustředěna do uspokojování sociálních potřeb, tedy řemeslnictví a výroby lepšího zboží, budování náboženských staveb, tohle všechno udělalo velký pokrok,” cituje Just Stewarda (Just, 1980, str. 107).

Soukup nicméně píše, že to byla právě kulturní ekologie, která „vyvrátila řadu mýtů o svízelném a nelidském životě primitivních kultur,” o kterých tato práce pojednává výše. Mezi kulturně-ekologickými výzkumy, které se o to zasloužily, Soukup na prvním místě uvádí práce Richarda Borshaye Leeho a Irvana DeVore věnované africkým Kungům. Richard B. Lee a Irvan DeVore svými výzkumy, které popsali například v knize Kalahari Hunter-gatherers: Studies of the !Kung San and Their Neighbors a dalších, podle Soukupa „prokázaly, jak zkreslené máme představy o životě posledních svědků

pravěku". Tato vědecká dvojice došla například k závěru, že dospělí Kungové pracují 12 až 19 hodin týdně a nedá se říct, že by je shánění potravy příliš zaměstnávalo. I přesto, že Kungové podle výzkumníků pracovali v průměru ani ne tři hodiny denně, stačilo jim to k získání potravy založené zejména na oříšcích mongongo o ekvivalentu víc jak kilogramu rýže a 400 gramů hovězího masa. Chlapci se navíc stávali dospělými a začali se naplno zapojovat do prací mužů až po dvacátém roku života, a naopak lidé starší 60 let nemuseli pracovat prakticky vůbec, protože jejich mladší společníci neměli problém je uživit (Soukup, 1994, str. 165).

Just kromě těchto nejznámějších výzkumníků zmiňuje ve stejném duchu několik dalších jmen včetně Lauristona Sharpa, který už na začátku 50. let 20. století například upozorňoval na velké množství volného času u zástupců domorodých obyvatel Austrálie kultury Yir Yoront. Popíral také myšlenku, že jim kvalitu života výrazně zvýšilo používání kovových nástrojů. „Představa bílého muže o tom, že jeho ocelová sekera je tak účinná, že její používání ušetří hodně času, a to reprezentuje technologický vývoj, se mohla těžko zrodit z praxe Aboridžinců. Žádný z volného času, který užívání západních nástrojů členům kultury Yir Yoront možná ušetří, tyto lidé určitě neinvestují do zlepšení životních podmínek a určitě ne do vývoje estetických aktivit, ale do spánku a umění, které už dávno tak či onak ovládají," cituje Just Sharpa (1980, str. 107-108, překlad L. Marek).

Podobně i výsledky výzkumu Elmana Service na konci 50. let podkopaly teorii ekonomického přebytku. Service s odkazem na studium Aboridžinců z kultury Arunta tvrdil, že její stav jasně vypovídá proti tomu, že volný čas by mohl být predispozicí k vývoji kultury. „Lidé z kultury Arunta patří mezi ty, kteří mají nejvíc volného času na celém světě," uvedl Service v roce 1958. Vzápětí na něj přímou konfrontací teorie ekonomického přebytku postavenou na stejných argumentech navázal například i další antropolog Marvin Harris (Just, 1980, str. 108).

3.1.2 Původní společnost blahobytu

Poznatky z výzkumů Kungů a Hadzů dvojice Lee a DeVore spolu s výzkumy Aboridžinců dvojice Davida McCarthyho a Margaret McArthurové z Arnhemské země na severu Austrálie, použil Marshal Sahlins jako argumenty pro odmítnutí představy o tvrdém životě lovců a sběračů, kteří musí každý den bojovat o přežití, a to v eseji Původní společnost blahobytu. Tu podle Sahlinse představují lovecko-sběračské společnosti, „kde je úmrtí hladem téměř nemyslitelné a veškeré potřeby jsou uspokojovány bez velkého úsilí” (Sahlins 2011).

V eseji, která byla vydána jako úvod ke knize Stone age economics Sahlins nejprve popisuje převládající představu o těžkém životě lovců a sběračů, kteří jsou sotva schopni nastřádat nějaký přebytek potravin a neměli tak žádný volný čas ani prostor k tomu, aby budovali kulturu. Ve skutečnosti je to ale podle Sahlinse naopak. Lovci a sběrači jsou podle něj společností blahobytu, kde jsou veškeré materiální potřeby lidí uspokojeny snadno (Sahlins 2011, str. 1).

Dále Sahlins vysvětluje, že je přesvědčen, že na materiální potřeby lovců a sběračů není správné nahlížet optikou přesvědčení moderní doby, že lidské potřeby jsou nekonečné. Mluví o opačném „zenovém přístupu”, podle kterého člověku stačí málo (Sahlins 2011, str. 2).

Následně se Sahlins vrací k představě, že lovci a sběrači často nedělají nic jiného, než že pracují, a kromě shánění potravy nemají téměř na nic čas. Tohle přesvědčení navzdory četným argumentům podle Sahlinse ještě v jeho době bylo pevně zakořeněné v tehdejší antropologii, což dokládá citacemi z prací významných antropologů z konce 50. let 20. století jako například Herskovits, Steward nebo White. Sahlins k tomu dodává, že svou prací neusiluje o popření faktu, že předzemědělské společnosti byly vystaveny mnohým omezením. Šlo mu o to ukázat, že podle důkazů z moderních lovecko-sběračských společností je úspěšného živobytí těchto lidí obvykle dosaženo (Sahlins 2011, str. 2-3).

Hlavním důvodem, proč je tradičně na lovce a sběrače takto pokřiveně nahlíženo, je podle Sahlinse západní etnocentrismus. To se projevuje jednoduše tím, že lovec s

lukem a šípem prostě připadá lidem obklopeným majetkem v moderním světě chudý a nemajetný (Sahlins 2011, str. 2-3). Ale tato perspektiva pohledu prostupuje celou řadou dalších jednotlivostí. Sahlins k tomu dodává, že lovecko-sběračské společnosti v moderní době zůstaly často právě v těch nejnehostinnějších podmínkách, což vede například k tomu, že se živí „úžasně pestrou stravou“. To ale zahrnuje konzumaci v západním světě nepopulárních potravin a navozuje to dojem, že lidé musí hladovět k smrti a ze zoufalosti jí vše, co se dá (Sahlins 2011, str. 6-7).

Sahlins dále vyzdvihuje i fakt, že mnohým lovecko-sběračským kulturám, které mohly být prvními pozorovateli považovány za chudé, ztěžovaly situaci negativní důsledky kolonizace a problémy moderní doby, kdy například Šošoni přišli kvůli těžbě dřeva o zdroj potravy v podobě jader ze šišek i o lovné revíry kvůli chovu dobytka nebo Inuité v důsledku masivního rybolovu přišli o velryby (Sahlins 2011, str. 9).

Několik stran eseje Sahlins věnuje i vztahu lovců a sběračů k majetku. Vysvětluje, že na něj nelze nahlížet pohledem „ekonomického muže“. Na několika příkladech ze starších prací jiných antropologů popisuje, s jakou laxností lovci a sběrači ke svému majetku přistupují a jak málo ho mají. Podle Sahlinse je to způsobeno tím, že všechno, co potřebují, lze snadno získat ze zdrojů v blízkém okolí, a nehrozí, že by byly vyčerpány. U nomádů hraje rozhodující roli i migrace, kvůli níž lovci a sběrači neshromažďují víc, než unesou (Sahlins 2011, str. 10-14).

Další část Sahlins věnuje živobytí. Sahlins chce ukázat, že lovci a sběrači pracují a pracovali ve skutečnosti méně než moderní člověk a měli hodně volného času a představa o tom, že museli vynaložit obrovské úsilí k přežití, je mylná. K doložení svých argumentů si Sahlins vybírá poznatky z výzkumů původních obyvatel Austrálie, které například Herskovits v knize Ekonomická antropologie (původní vydání 1940) používá jako klasickou ilustraci lidí, jejichž zdroje potravy byly jedny z nejchudších. Argumenty pro své myšlenky Sahlins viděl i ve starých zdrojích, ale základní materiály pro svůj účel považuje data sebraná během americko-australské vědecké expedice do Arhemské země v roce 1948 publikované o 12 let později a také krátkodobější výzkum dvojice McCarthy a McArthurová z téhož území, vydaný téhož roku a věnovaný analýze výživy těchto lidí (Sahlins 2011, str. 14).

McCarthy a McArthurová spočítali, že práce, do níž zahrnuli lov, sběr, přípravu jídla a výrobu nástrojů, v průměru u sledované komunity zabrala mužům pět hodin a sedm minut denně a ženám pět hodin a devět minut denně. Jejich kalorický přísun přesahoval nezbytnou hodnotu 2000 kal a běžný byl narozdíl od moderní společnosti i spánek přes den. Sahlins k tomu dodává, že v té době už tito lovci a sběrači nežili úplně stejně jako jejich předci, protože používali i některé kovové nástroje z moderního světa. Nepřinášelo jim to ale podle něj výraznou hodnotu oproti předkům, kteří s větší precizností zvládali větší množství původních technik (Sahlins 2011, str. 14-19). Pro lepší představu života těchto lidí Sahlins uvádí i konkrétní citaci shrnující rozhovor McCarthyho a McArthurové s tamním mužem zhruba ve věku 35 až 40 let, který se zaměřoval primárně na výrobu nástrojů. „Vůbec nechodil lovit s ostatními muži. Někdy se obzvláště nadšeně pustil do rybaření, někdy šel do buše a sbíral med divokých včel. Wilira byl odborný řemeslník. Opravoval kopí, vrhače kopí, vyráběl dýmky a kamenné sekery, když ho o to někdo požádal. Kromě těchto činností většinu času povídal, jedl a spal” (Sahlins 2011, str. 19).

Evolucionisty zmiňovaná „neschopnost budovat kulturu” u původních obyvatel Austrálie v Arnhemské zemi podle Sahlinse zcela zjevně není dílem nedostatku času, ale spíše prostě zahálení (Sahlins 2011, str. 20).

Podobné, či dokonce ještě zajímavější závěry, než ty výzkumu v Arnhemské zemi na severu Austrálie měl podle Sahlinse výzkum Richarda Leeho. Ten se, jak již bylo zmíněno výše, zaměřil na africké Kungy (!Kung), konkrétně jejich podkmen Dobe. Průměrná pracovní doba jednoho člena skupiny 41 lidí vycházela na něco málo přes dvě hodiny denně. Jeden produktivní člověk podle Leeho uživil další čtyři. Stejně jako Aboriginští každý den konzumovali jídlo o přibližně 2100 kaloriích (Sahlins 2011, str. 20-23).

Dále Sahlins uvádí několik příkladů ze starších zdrojů, které mluví ve prospěch jeho myšlenek. Příkladem lze uvést třeba citaci jednoho z australských osadníků z poloviny 19. století, který se podívoval nad tím „jak se jen mohlo původním obyvatelům dařit zabíjet čas do té doby, než jim ukázal, že mohou kouřit”. „Kouření tabáku vyřešilo jejich

hlavní ekonomický problém - že neměli co dělat," píše Sahlins s odkazem na záznamy E. M. Curra (Sahlins 2011, str. 24).

V další části eseje Sahlins řeší, proč si lovci a sběrači netvoří zásoby a popisuje jejich marnotratnost, kdy se například raději opakovaně přejídají, než aby si něco ušetřili na další den. Nakonec Sahlins dospívá k tomu, že děláni zásob je pro lovce a sběrače sice technicky do značné míry proveditelné, ale ekonomicky nevýhodné a společensky nedosažitelné. Uvádí příklady několika citací lovců a sběračů, kteří když snědí veškeré zásoby, odpoví na otázku, proč si nenechali nic na další den tím, že „zítra přeci bude další hostina“ a to i v případě, že aktuální okolnosti dobrému lovu a sběru nesvědčí. I proto se lovci a sběrači čas od času podle Sahlinse dostávají do situace, kdy dva až tři dny nemají co jíst (Sahlins 2011, str. 24-30).

Tuto myšlenku Sahlins více rozvádí v pasáži, kde se snaží vysvětlit, proč lovci a sběrači obecně nic nehromadí. Píše, že nástroje, oblečení a vůbec cokoliv pro lovce a sběrače má smysl vlastnit, jen dokud jim to přináší praktický užitek, všechno ostatní už je pro ně spíše přítěží (Sahlins 2011, str. 33).

Sahlins shrnuje, že ekonomiku lovců a sběračů je na základě předložených faktů nutno přehodnotit. Je podle něj zřejmé, že lovecko-sběračské společnosti s průměrnou pracovní dobou od 3 do 5 hodin denně pracoval ve snaze uživit se méně než moderní lidé a nejspíš i první zemědělci. Na základě toho Sahlins odmítá myšlenku, že zvýšením efektivity využívání energie s přechodem na zemědělství se primárně ušetřil čas (Sahlins 2011, str. 34-35).

Na konci Sahlins píše, že jeho záměrem bylo vypíchnout paradox mezi moderním světem, který lovecko-sběračské společnosti považuje za nejméně efektivní stupeň výroby, zatímco málokterý lovec-sběrač si umí představit, že by umřel hlady nebo hladověl víc jak den či dva. V moderním světě přitom mnoho lidí hlady umírá v důsledku válek a dalších problémů současnosti (Sahlins 2011, str. 35-39).

3.1.2.1 Reakce a kritika Sahlinsových myšlenek

Na Sahlinse reaguje mimo jiné i výše zmiňovaný Peter Just. Ten ve svém článku s názvem „Čas a volný čas při rozvíjení kultury“ Sahlinsovo dílo popisuje jako možná vůbec nejextrémnější verzi přehodnocení ekonomického statusu lovců a sběračů (Just, 1980, str. 109). Už jeho předchůdci nicméně podle Justa vytvořili podmínky, že k tomu přehodnocení v antropologii skutečně došlo a teorie ekonomického přebytku, tak jak ji podporoval například Boas a další, už „přestala být dominantní“ (Just, 1980, str. 105).

Konkrétně k Sahlinsově textu o původní společnosti blahobytu Just přispívá spíše svým vlastním alternativním vysvětlením Sahlinsem popisovaných skutečností, než že by rozporoval či jinak kritizoval jeho práci. Jeho příspěvek lze rozdělit na dvě hlavní myšlenky.

Just se v první řadě pokusil vysvětlit důvod Sahlinsem a dalšími popisované zahálčivosti lovců a sběračů, orientaci na přítomnost a prakticky žádné plánování či jiné strategické nakládání s časem. Podle Justa jde o důsledek toho, že čas lovecko-sběračskými společnostmi není racionalizován, protože neměl žádnou ekonomickou hodnotu. „Čas není subjekt k ekonomizaci a volný čas nemá žádnou relativní hodnotu jakožto ekonomický fakt,“ píše doslovně Just (1980, str. 111).

Just tak jde v otázce, teorie ekonomického přebytku ještě dále než Sahlins, protože tvrdí, že lovecko-sběračské společnosti mají času tolik, že pro ně ani nepředstavuje žádnou ekonomickou hodnotu. V konečném důsledku Just tuto teorii v pravém slova smyslu neodmítá, ale navrhuje ji otočit. Množství volného času podle něj skutečně mohlo hrát velkou roli v společenských změnách kultur po neolitické revoluci a mohlo přímo souviset s přechodem z lovu a sběru na zemědělství. S tím ale podle něj množství volného času naopak ubylo a lidé si tak díky nedostatku času uvědomili jeho hodnotu a namísto zahálení s ním začali strategicky nakládat a vymýšlet, jak ho co nejvíce ušetřit, což vedlo k vylepšování nástrojů a mnoha dalším změnám. Onen impuls k rozvoji kultury, který dříve antropologie přisuzovala nadbytku volného času způsobeného zemědělskou výrobou potravin, byl Podle Justa ve skutečnosti způsoben naopak jeho nedostatkem (Just, 1980, str. 111-113).

Kriticky se k Sahlinovým myšlenkám později postavil antropolog David Kaplan v eseji *Temnější stránka „Původní společnosti blahobytu“*. Za zmínku rozhodně stojí už jeho úvodní slova popisující převažující názor na danou problematiku v antropologii na samém začátku 21. století. Kaplan napsal, že v antropologii původně převažovalo přesvědčení o strastiplném životě lovců a sběračů, což se ale začalo měnit v 60. letech 20. století. V době, kdy Kaplan text psal, už dle jeho slov byli lovci a sběrači většinově nazíráni „jako původní společnost blahobytu“. A k tomu měl Kaplan několik výhrad (Kaplan, 2000, str. 302).

V první části eseje Kaplan popisuje Sahlinovy závěry a následně zmiňuje jejich kritiku z úst několika jiných odborníků. Jak už bylo řečeno, Sahlinovy myšlenky byly většinově přijaty. Kaplan zmiňuje například slova antropologa Roberta L. Bettingera, který se podivuje nad tím, že byly přijaty „velmi vřele“ i když jeho závěry nestojí „na až tak velmi ohromujících základech“ (Kaplan, 2000, str. 304). Poté Kaplan zmiňuje komentáře tehdejších předních expertů na lovecko-sběračské společnosti Barnarda, Woodburna a Bird-Davidovou, kteří s odstupem zhruba 20 let od vydání Sahlinovy knihy *Stone Age Economics* v roce 1972, za Sahlinem dalo by se říci stáli, s tím, že jeho závěry by možná zasloužily přezkoumat a poupravit, ale v jádru i po 20 letech obstály (Kaplan, 2000, str. 304). Nakonec první části Kaplan uvádí citaci E. Cashdanové z roku 1989, která tvrdí, že ačkoliv mezi mnohými lovecko-sběračskými kulturami je často hojně volného času i potravy a nemnoho práce, je Sahlinovo tvrzení o blahobytu všech lovců a sběračů postavené na výzkumech dvou kultur žijících v tvrdých podmínkách, přehnané (Kaplan, 2000, str. 305).

Následně Kaplan rozebírá tři hlavní výhrady k Sahlinově práci. První se týká samotných dat, která Sahlins použil. Kaplan s odkazem na Bird-Davidovou a J. C. Altmána zdůrazňuje, že například výzkum Aboridžinců v Arnhemské zemi byl příliš krátký (dva týdny na jednu skupinu), že Aboridžinci už před výzkumem byli zvyklí konzumovat moderní potraviny a museli od nich kvůli experimentu pod nátlakem upustit a dále, že v jedné skupině nebyly žádné děti (Kaplan, 2000, str. 306).

Lee zase podle Kaplana mohl získat zkreslené údaje kvůli tomu, že data z jednoho čtyřtýdenního období výzkumu v poušti Kalahari vztáhnul na celé roční období

(Kaplan, 2000, str. 307). Dále Kaplan zmiňuje výzkum antropoložky Hawkesové a O'Connella zaměřený na Aboridžince kultury Alyawarra. Jejich cílem bylo stejně jako Lee zjistit, kolik času týdně tito lovci a sběrači stráví prací. Ač šlo o společnost s velmi podobným životním stylem i prostředním k africkému kmeni Dobe, který zkoumal Lee, výsledkem výzkumu bylo zjištění, že tito lidé stráví prací násobně více času. Kaplan uvádí, že to způsobila změna v definici práce, přičemž Hawkesová s O'Connellem do ní počítali i čas na přípravu potravin, zatímco Lee jen samotné shánění jídla. Dále pak Kaplan uvádí i dodatek samotného Leeho, který později připustil, že pokud by při výzkumu kmene Dobe započítal i čas na přípravu další jídla a další činnosti, byla by průměrná pracovní doba místo 20 hodin týdně 44 hodin týdně (Kaplan, 2000, str. 308).

Dále Kaplan cituje kritiku dalších vědců, tentokrát povětšinou z oborů biologické antropologie nebo demografie, kteří rozporovali tvrzení, že Kungové měli hojnost potravy či alespoň adekvátní kalorický příjem. Například v roce 1976 dvojice odborníků na biomedicínu provedla mezi Kungy výzkum, jehož výsledkem bylo zjištění, že mnoho z nich vykazuje znaky chronického nebo sezónního nedostatku kalorií. Například demografka Howellová po dvouletém výzkumu uvedla, že ač je mezi Kungy vzácné, že by někdo zemřel hlady, na hlad si Kungové stěžují neustále a hlad často k jejich úmrtí přispívá, když trpí infekční nebo parazitickou nemocí. Lee tyto a podobné výzkumy podle Kaplana odmítal, později ale uznal nutriční deficit v dětství a adolescenci jako možný důvod nízkého vzrůstu Kungů (Kaplan, 2000, str. 309, 310). Dále Kaplan například upozornil na situaci v roce 1979, kdy byla výjimečně velmi slabá úroda oříšků mongongo a Kungům to způsobilo takové problémy, že jim musela potraviny dodat tamní vláda (Kaplan, 2000, str. 311).

Na dalších stránkách Kaplan kriticky rozebírá, že je velmi problematické určit, co je u lovců a sběračů vlastně volný čas a co práce. Znovu také opakuje, že do práce by se měly nejspíše počítat veškeré produktivní činnosti čili i výroba nástrojů, starání se o ostatní, migrace a podobně (Kaplan, 2000, str. 313).

V další části Kaplan problematizuje Sahlinsova slova o blahobytu lovců a sběračů. S odkazem na práce antropologa M. Konnera a Howellové uvádí příklad 50% dětské úmrtnosti a nízký průměrný věk dožití. Poté se Kaplan ptá, jak toto jde dohromady s

blahobytem. Kromě toho Kaplan rozporuje i Sahlinsovo tvrzení o nevelkých potřebách lovců a sběračů. Není podle něj prakticky ničím podložené a četná pozorování snahy moderních lovců a sběračů získat výtobytky moderní doby jdou proti němu (Kaplan, 2000, str. 314).

V závěru Kaplan shrnuje, že veškeré výtky a argumenty vystavěl na pracích uznávaných antropologů specializujících se na lovecko-sběračské společnosti, které jsou navíc obecně v antropologii známé (Kaplan, 2000, str. 316). Vřelé přijetí Sahlinsovy eseje i přes to, že v oboru je dostupných mnoho argumentů, které jdou proti ní, Kaplan vnímá jako důsledek přehnané snahy odmítnout starý přístup, který lovecko-sběračské společnosti považoval za nejpokleslejší formu lidské existence. Tato snaha byla podle Kaplana tak silná, až tento přístup úplně otočila do druhého extrému, podle kterého jsou lovci a sběrači naopak nejblahobytnějším typem lidské společnosti (Kaplan, 2000, str. 317).

3.1.2.2 Analýza reakcí na Sahlinsovu esej

Co z reakcí na Sahlinsovu esej vyplývá pro tuto práci? Justova reakce by se dala shrnout jednoduše tak, že přináší alternativní vysvětlení Sahlinsem popisovaných skutečností. Nutno podotknout, že Just sám Sahlinsovu práci považuje za „nejextrémnější“ formu přehodnocení ekonomického statusu a spíše, než aby hodnotil konkrétní zjištění, reaguje na obecné poselství eseje, která se vztahuje zejména k přehodnocení významu zemědělské revoluce.

Zato Kaplan naopak kritizuje konkrétní postupy, metody a interpretaci konkrétních zjištění, kterých se Sahlins, nebo vědci, z jejichž práce čerpal, dopustili. Hlavním poselstvím Kaplana není tvrzení, že by ono zmiňované přehodnocení ekonomického statusu lovců a sběračů nedávalo smysl, Kaplan spíše ukazuje, že v Sahlinsově podání bylo příliš zveličené a v neposlední řadě vědeckou obcí až pozoruhodně nekriticky přijaté. K jasnému a všeobjímajícímu hodnocení toho, jak moc Sahlins vlastně přeháněl a kde on sám vidí střízlivý pohled na volný čas lovců a sběračů, se Kaplan prakticky vyhnul. Místo toho uvedl několik konkrétních výtek. Posouzení, jak velký efekt mohly tyto sporné body v komplexní otázce volného času lovců a sběračů

mít, už nechal na posouzení čtenáře. V konečném důsledku Kaplan ani neproblematizoval samotný ekonomický obrat, o kterém mluvil Just. Kaplan vlastně poukázal na to, že celý problém je do blíže nespecifikované míry nafouknutý a byl antropology přijat, aniž by byl dostatečně podložen. Antropologie podle Kaplana udělala stejnou chybu jako v době evolucionismu, kdy etnocentrismus způsobil prvotní vnímání lovecko-sběračských společností jako těch s nejnižší kvalitou života. Tentokrát to byl podle něj romantický sediment moderní doby, co způsobilo vnímání lovecko-sběračských kultur jako blahobytných či s nejvyšší kvalitou života.

Z reakcí na Sahlinsovu esej je tak na jedné straně patrný důraz na význam jeho myšlenek pro nahlížení na zemědělskou revoluci. Na straně druhé jejich neúplná vědecká podloženost a vůbec problematičnost jakýchkoliv prací, které na základě několika limitovaných výzkumů usilují o závěry platné pro veškeré lovecko-sběračské společnosti.

Dalo by se říci, že Sahlins a další antropologové rozvrátili evolucionistický pohled na volný čas lovců a sběračů a tím i celkové vnímání zemědělské revoluce. I přesto, že jejich teorie nepochybně měly mezery a nedostatky, podařilo se jim přesvědčit minimálně velkou část antropologické a také archeologické obce o tom, že lovecko-sběračské společnosti dost možná měli času a zdrojů více než zemědělské společnosti. Pro definitivní potvrzení tohoto závěru s velkým tematickým přesahem ale ještě určitě zbýval velký prostor.

4. Pokračování debaty v 21. století

4.1 Dilema zemědělské revoluce

Tématu se následně věnoval například ekonom Samuel Bowles svým analytickým textem publikovaným v roce 2011, jehož název „Cultivation of cereals by the first farmers was not more productive than foraging” už sám o sobě prozrazuje, na jakou stranu se Bowles v řešení dilematu přiklonil (Bowles, 2011, str. 4760).

Bowles se na základě dostupných dat o životě celkem dvaceti kultur pokusil porovnat efektivitu práce raných zemědělců a lovců a sběračů, přičemž u každé kultury

vypočítal, kolik kalorií zvládnou získat za průměrnou hodinu práce. Výsledkem bylo zjištění, že tři z pěti kultur, které se neživil zemědělstvím, obsadily v žebříčku tři první pozice, přičemž čtvrtá a pátá pak šestou a desátou pozici (Bowles, 2011, str. 4763).

Bowles v článku popisuje svůj statistický model, kterým se k výsledkům dostal. Zdůrazňuje dále, že jeho závěry jsou a musí být ovlivněny hned několika zkreslujícími faktory, na něž je třeba myslet, pokud mají výsledky něco říci k dilematu zemědělské revoluce (Bowles, 2011, str. 4760).

Jako první zmiňuje Bowles fakt, že v dávných kulturách už narozdíl od doby, kdy došlo k zemědělské revoluci, byly jak u zemědělců, tak u lovců a sběračů v době etnografických výzkumů dostupné kovové nástroje. Výhoda je ale na obou stranách a vzhledem k tomu, že ji nelze jakkoliv odfiltrovat, nechal ji Bowles být a vyřadil ze své práce jen ty kultury, které k lovu používaly i moderní střelné zbraně (Bowles, 2011, str. 4760).

Dále Bowles namítá, že díky větší politické a vojenské síle zemědělských společností byly poměrně rychle lovci a sběrači vysídleni z oblastí nejbohatších na potravu. Efektivita původního lovu a sběru před zemědělskou revolucí, tak podle něj byla většinou ještě vyšší, než po ní (Bowles, 2011, str. 4761).

I první primitivní zemědělci nicméně podle Bowlese měli oproti těm, kteří přetrvávali do moderní doby, výhodu v podobě lepšího přístupu k dobré půdě. Na druhé straně ale v porovnání s dneškem pracovali s rostlinami, jejichž domestikace, či šlechtění znamenaly dlouhý proces a zpočátku byla úroda pravděpodobně podstatně menší (Bowles, 2011, str. 4761).

Na konci textu tak Bowles předkládá, že žádný z jeho výpočtů a odhadů nemůže v úplnosti zachytit výhody a nevýhody kultivace plodin určitých druhů, na určitých místech, ve stejných podmínkách životního prostředí z doby, kdy podle archeologických nálezů zemědělství začalo. Autor tak připouští, že jeho odhady nutně podléhaly jistým chybám. Důkazy, které nejsou konzistentní s hypotézou, že zemědělství zvýšilo produktivitu práce a podporují spíše opačný scénář, Bowles přesto vnímá jako silné (Bowles, 2011, str. 4763).

„Tento závěr je obzvláště zřejmý poté, co se vezme v potaz výše rizikovosti a opožděnosti zemědělské produkce,“ dodává k tomu Bowles a odkazuje se na argumenty, že zemědělská produkce je zranitelnější k různým změnám v ekosystému, protože na rozdíl od lovu a sběru spoléhá na velmi omezené množství druhů zdrojů potravy. Stejně tak má dlouhou návratnost a spoustu práce a času zabírá i s tím spojená nutnost skladování a zpracovávání plodin (Bowles, 2011, str. 4763).

Na otázku, proč tedy k zemědělství nakonec většina lidských společností přešla, Bowles odpovídá, že to bylo nejspíše kvůli benefitům v podobě demografických a politických změn, a nikoliv pro zvýšení produktivity práce (Bowles, 2011, str. 4764).

Za zmínku jistě stojí i novější kniha *The Agricultural Revolution in Prehistory* od britského archeologa Graema Barkera. Ta vyšla v roce 2006 a dilema zkoumá ze všech možných úhlů. Samotné otázky volného času se ale na rozdíl od Bowlese dotýká jen okrajově, protože je považuje jen za malou součást komplexního balíku příčin zemědělské revoluce. V závěru knihy Barker shrnuje, že přechod k zemědělství pravděpodobně nelze vysvětlit jedinou ba ani několika příčinami, které by obecně platily pro všechny kultury (Barker, 2006, str. 411-414).

V úvodní části knihy nicméně Barker explicitně zmiňuje práce „rozbití staré představy většiny archeologů“, že přechod k zemědělství lovcům a sběračům zajistil více zdrojů a času. Nad rámec již několikrát jmenovaných autorů jako je Lee, DeVore a Sahlins k tomuto přidává i další jméno, které tato práce dosud pomíjela - jde o botanika Jacka Harlana. Ten v roce 1967 srpem stejného typu, jako byl používán v pravěku, dokázal během experimentu provedeného v Turecku za hodinu nasbírat kilogram čisté divoké pšenice. Poté spočítal, že při takové produktivitě by za tři týdny, což je doba, po kterou lze tento druh divoké pšenice sbírat, by jedna rodina dokázala nashromáždit zásoby pokrývající roční spotřebu (Barker, 2006, str. 28-29).

Významně k tématu promluvil i americký antropolog Robert L. Kelly v knize *The Lifeways of Hunter-Gatherers*, jejíž druhé vydání vyšlo v roce 2013. Kniha je komplexním výčtem k datu nejaktuálnějších informací o veškerých sférách života lovců a sběračů, a to včetně právě volného času. Referuje o desítkách lovecko-sběračských kulturách z celého světa (Kelly, 2013, str. 3).

Tématu volného času se autor knihy dotýká hned na začátku a opět uvádí již mnohokrát zmiňovaný antropologický obrat iniciovaný autory jako s Lee, Sahlins a dalšími. Kelly krátce zmiňuje i kritiku a mezery myšlenek těchto badatelů, které už byly představeny výše slovy Kaplana. Nakonec Kelly ale dochází k myšlence, že o volném čase lovců a sběračů se dá jen těžko říci něco všeobecně správného, co platí pro veškeré či alespoň drtivou většinu těchto společností. „Přesnější odhady času, který lovci a sběrači stráví sběrem a další prací demonstrují, že někteří pracují tvrdě, třeba i osm nebo víc hodin denně. Hodně lovců a sběračů ale moc času prací nestráví a někteří dokonce pracují třeba jen každý druhý den,“ popisuje Kelly zásadní problém celé debaty (Kelly, 2013, str. 14).

Jako oporu pro svá slova Kelly v knize předkládá tabulku, kde porovnává množství hodin strávených prací u víc jak desítky různých lovecko-sběračských společností, rozdílů mezi muži a ženami i ročními obdobími. Rozdíly jsou přitom značné a mnohdy se pracovní doba u různých kultur liší násobně (Kelly, 2013, str. 14).

4.2 Téma volného času lovců a sběračů v popkultuře

Ačkoliv dilema na vědecké úrovni nebylo a není zcela vyřešeno, už v prvním a druhém desetiletí 21. století už se představa o lovcích a sběrači, který má možná pohodlnější život, než raný zemědělec či dokonce moderní úředník, propsala do popkultury. Stalo se tak formou děl popularizátorů vědy, kteří ač většinou nebyli přímo antropologové, pracovali s odbornými zdroji a psali na jejich základě knihy atraktivní pro laiky.

Příkladem za všechny je historik Juval Noach Harari. Ten už dlouhou dobu upozorňuje, že přechod k zemědělství pravěkým lovcům a sběračům nepřinesl nic než větší množství práce navíc a horší stravu, přičemž důvodem k zemědělské revoluci podle něj byl jednoduše pouhý omyl. Takhle svůj pohled na věc slavný historik a spisovatel v krátkosti přednesl například v rozhovoru v americkém National Public Radio (NPR, 2015).

Blíže tuto myšlenku rozebírá ve svých knihách. Jmenovitě například v knize „Sapiens - Úchvatný i úděsný příběh lidstva“. V ní píše, že i současní lovci a sběrači žijící v

nehostinné poušti Kalahari tráví práci jen 35 až 45 hodin týdně a že pravěcí lovci žijící v na potravu bohatých oblastech museli mít práce ještě méně (Harari, 2014, str. 53).

„Způsob života našich předků se měnil v závislosti na místě, kde přebývali, a to i podle ročních období, ale obecně můžeme tvrdit, že pravěcí lovci měli pohodlnější a spokojenější život než většina zemědělců, pastevců, dělníků a kancelářských úředníků, kteří přišli po nich,“ píše Harari a dodává, že v dnešní vyspělé společnosti lidé pracují 40 až 45 hodin týdně a v rozvojovém světě pak i 60 nebo 80 hodin. A to nepočítaje domácí práce (Harari, 2014, str. 52-53).

Přechod k zemědělství pak Harari v téže knize vysvětluje tím, že lovci a sběrači zřejmě nejprve odhalili výhody kultivace divokých rostlin a postupně jí využívali víc a víc, zatímco se zvyšovala jejich populace, až se nakonec k výhradnímu lovu a sběru nemohli vrátit, protože jich bylo příliš mnoho. „Snaha o pohodlnější existenci tak odsoudila lidstvo k životu v bídě,“ píše Harari (2014, str. 92, 93).

Tyto myšlenky už do světa nicméně pouštěl o hodně dříve další popularizátor tématu americký badatel Jared Diamond, který už koncem minulého století prohlásil, že přechod k zemědělství byl „největší chybou v historii lidstva“ (Diamond, 1999).

V článku publikovaném časopisem Discover tehdy přednesl celou řadu argumentů vypovídajících proti tomu, že lovci a sběrači museli pracovat více než zemědělci. Kromě studií a autorů, které už tato práce zmínila, uvádí Diamond i celou řadu dalších negativ, které s příchodem zemědělství souvisí, a to zejména v podobě méně pestré stravy. Za důvod přechodu k zemědělství Diamond považuje zejména populační růst, který si jej vynutil (Diamond, 1999).

Tyto myšlenky Diamond částečně zopakoval i ve slavné knize „Svět, který skončil včera“, poprvé vydané v roce 2012. V ní Diamond srovnává život tzv. tradičních společností s životem běžným v moderní společnosti a v komplexním výčtu oblastí lidského života vyzdvihuje různé věci, které lidé z tradičních společností zvládají lépe. Například dobrou schopnost obstarat si potravu, která je pestřejší a méně riziková k sezónním výpadkům, kterou Diamond zdůrazňuje u lovců a sběračů v porovnání se

zemědělci v kapitole o hladovění. Ještě o něco více než časovým rozdílem mezi těmito způsoby obživy, se ale Diamond věnuje zdravotní rovině (Diamond, 2012. str. 311).

Nejsou to jen knihy a rozhovory s autory jako Harari nebo Diamond, co se podílí na prosakování tématu do popkultury, ale i samotná masmédiá s jejich vlastním obsahem. Z množství dokumentů, snímků a článků uveďme příklad reportáží novináře Dana Saladina, který se specializuje na témata o stravě se zvláštním zřetelem na původní stravu lovecko-sběračských společností, pro britskou veřejnoprávní síť BBC.

„Proč bych měl strávit celý den na poli a čekat týdny nebo měsíce na jídlo, když můžu jíst bobule z buše, najít tolik medu, kolik budu jen moct sníst nebo strávit hodinu v noře dikobraza a nakrmit pak celý tábor?“, cituje Saladino v jedné ze svých reportáží lovce kmene Hadza, který vysvětluje důvody, proč je jedním z posledních dvou až tří stovek členů kmene, co zůstali čistě u lovu a sběru. Ve zbytku textu pak rozebírá, jak pestrá je strava lovců a sběračů kmene Hadza a popisuje ji jako jednu z nejzdravějších na světě (Saladino, 2017).

Z uvedených příkladů je patrné, že obrat ve vnímání tématu volného času lovců a sběračů se v posledních letech do popkultury promítnul mocně. Nicméně je v této komunikační rovině cítit o dost větší jistota než kterou lze najít ve vědecké debatě. Ta v podstatě ustrnula na konstatování, že lovci a sběrači jsou svým způsobem života tak různí, že se o jejich volném čase v obecné platnosti mnoho nedá říct.

4.3 Výzkum zemědělců a lovců a sběračů Agta

Problém s velkou variabilitou v množství volného mezi jednotlivými kulturami lovců a sběračů, který prakticky znemožňuje odpovědět na otázku, zda životní styl těchto společností vyžaduje méně času než obživa zemědělstvím, se nově pokusil se svým týmem vyřešit antropolog Mark Dyble. Výsledky výzkumu byly publikovány v roce 2019 a jde tak o nejčerstvější příspěvek do vědecké debaty, kterou tato bakalářská práce mapuje (Dyble, 2019, str. 1).

Dyble si byl tohoto problému vědom, a proto jeho výzkum přímo zacílil k jeho řešení. V úvodu studie autor píše, že teorie o tom, že lovci a sběrači měli víc volného času než zemědělci, „existuje v antropologii už dlouho“, ale veškeré dosavadní pokusy o její

ověření „překryla“ variabilita a rozdíly v sociální organizaci, ekologii i vlastním způsobu obživy. Dyble proto při výzkumu provedeném v letech 2013 až 2014 vyrazil na sever Filipín, kde žijí lidé Agta, z nichž část už přešla k drobnému zemědělství a část zůstává věrná lovu a sběru. A to je podle Dybla klíčové. Jedině porovnání stejné kultury žijící ve stejném prostředí totiž podle něj může ukázat rozdíl mezi časovou náročností obživy lovem a sběrem a zemědělstvím v jeho nejčistší podobě (Dyble, 2019, str. 1).

Výzkum spočíval ve sledování 359 lidí roztroušených po 10 táborech. Antropologové prováděli pravidelné časové kontroly několikrát denně a zjišťovali, jak daní lidé tráví čas. Jejich aktivity rozdělili do několika kategorií: péče o děti, domácí práce, volný čas a práce mimo tábor. Práce mimo tábor se pak dále dělila na sběr a lov a zemědělskou práci nebo sběr něčeho, co nesloužilo jako potrava, ale obchodní artikl (Dyble, 2019, str. 1).

Základním zjištěním bylo, že čím více se lidé Agta odkláněli čistě od lovu a sběru, tím víc času trávili prací mimo tábor a tím méně měli volného času. Výrazně také vzrostly rozdíly mezi pohlavími, protože ženám se zemědělstvím přibýlo hodně práce mimo tábor. Krátce Dyble zmiňuje i výsledky jiných starších studií, které ukázaly, že zemědělci lidu Agta se průměrně těší i horšímu zdraví a mají i vyšší dětskou úmrtnost, než lovci a sběrači ze stejného kmene (Dyble, 2019, str. 1-2).

Konkrétně Dyble se svým týmem u lovců a sběračů vyzoroval, že na volný čas zbývala ženám i mužům asi třetina dne. U zemědělství bylo ale volného času pro ženy až o polovinu méně než u žen ze společností, kde se potrava získávala lovem a sběrem. Na dospělé jedince tak u lovců a sběračů připadalo asi 20 hodin práce mimo tábor a na zemědělce o 10 víc. (Dyble, 2019, str. 2-3).

V závěru ještě Dyble upozorňuje, že ačkoliv je práce určitě v lecčem vypovídající a přínosná, dělat si na jejím základě o poměrech volného času v prehistorii, lze jen velmi opatrně. Zmiňuje například fakt, že i lovu a sběru věrná část lidu Agta konzumovala hojně i rýži, kterou vyměňovala za své úlovky. Na tyto účely padla až polovina masa a celkově asi čtvrtina ze všeho, co se podařilo ulovit a sebrat. Kromě toho je jejich životní styl také nepochybně velmi ovlivněn současnou státní správou, zákony a o podobně (Dyble, 2019, str. 3).

5. Závěr

Odborná debata o volném čase lovecko-sběračských společností probíhala v několika fázích, z níž každé tato práce věnovala jednu či více kapitol. V kapitole o vývoji samotného pojmu lovci a sběrači práce nejprve popisuje debatu badatelů 17. a 18. století, která byla plná předsudků a na jejím začátku ještě lovci a sběrači nebyli považováni za společnost, nýbrž za skupinu jedinců žijících se lovem a sběrem. Už v tomto období nicméně lze vyzorovat zárodek debaty o ekonomickém přebytku, která se opírá o argument, že lovci a sběrači neměli de facto žádný volný čas, protože veškerou energii věnovali shánění potravy, což změnila až zemědělská revoluce.

Na to navázala éra evolucionistických badatelů, kteří sice lovce a sběrače začali vnímat jako společnost, ale používali z dnešního pohledu nevědecké metody a jejich pozornost se soustředila jiným směrem, než byl volný čas. Evolucionističtí badatelé se ani většinou nesoustředili na výzkum konkrétních kultur a při své práci vycházeli z již existujících zdrojů informací a materiálu.

To se výrazně změnilo s příchodem dalšího vlivného směru difuzionismu, který přišel se sofistikovanějším přístupem ke studiu lovecko-sběračských společností. Ten vrcholí v díle Franze Boase a jeho žáků, kteří svými novými metodami výzkumu vydláždili cestu k současné vědecké debatě o volném čase lovecko-sběračských společnostech. Téma volného času lovecko-sběračských společností nicméně stále zůstávalo mimo pozornost.

Ani v první polovině 20. století se přední antropologové výrazně nevěnovali tématu volného času. Práce nicméně zmiňuje několik děl a autorů, které se tématu alespoň okrajově dotýkají a z nichž je jasné, že teorie ekonomického přebytku byla až do té doby dominantní.

V druhé polovině 20. století s autory jako Lee, Sahlins a další přišel v dané věci antropologický obrat o 180 stupňů. Dominantní se stal názor, že lovecko-sběračské společnosti měli a mají naopak volného času více než všechny ostatní.

Následující období trvající od řekněme 80. let v podstatě až dodnes, by se dalo nazvat fází střízlivění z tohoto obratu a vyjednávání o tom, do jaké míry byl, či nebyl přehnaný.

Z reakcí posledních 20 let je patrné, že snahy o přesné vyčíslení množství volného času lovecko-sběračských společností s obecnou platností, jsou velmi problematické z důvodu velké rozmanitosti těchto společností. Místo toho se tak odborná debata začala soustředit spíše na dilema, zda je obživa lovem a sběrem časově méně náročná než zemědělství. Ani v této otázce sice ještě není definitivně jasno, ale moderní výzkumy dochází většinou k závěru, že ano.

Dá se tak říct, že antropologie se od stádia nadšeného přijetí argumentů Sahlinse a dalších autorů stojících za velkým obratem, dostala do fáze opatrnějšího a méně jistého přijetí. Za zmínku nicméně jistě stojí i fakt, že vedle toho už tento obrat stihl prosáknout i do popkultury, kde má možná ještě o něco silnější pozici než v odborné debatě.

6. Zdroje

BARKER, Graeme. *The Agricultural Revolution in Prehistory: Why did Foragers become Farmers?: The Foraging Spectrum*. New York, Oxford University Press, 2006. ISBN 9780199281091.

BOWLES, Samuel. Cultivation of cereals by the first farmers was not more productive than foraging. *Proceedings of the National Academy of Sciences* [online]. 2011, 2011, (108 (12), 4760-4765 [cit. 2021-04-03]. Dostupné z: <https://doi.org/10.1073/pnas.1010733108>

DALY, Richard, LEE, Richard, ed. *Cambridge Encyclopedia of Hunters and Gatherers*. Velká Británie: Cambridge University Press, 1999. ISBN 0-521-57109.

DIAMOND, Jared. The Worst Mistake in the History of the Human Race. *Discover* [online]. 1999 [cit. 2021-04-05]. Dostupné z: <https://www.discovermagazine.com/planet-earth/the-worst-mistake-in-the-history-of-the-human-r>

DIAMOND, Jared M. *Svět, který skončil včera: co se můžeme naučit od tradičních společností?* [Brno]: Jan Melvil, 2014. ISBN 978-80-87270-97-4.

Dyble, M., Thorley, J., Page, A.E. et al. Engagement in agricultural work is associated with reduced leisure time among Agta hunter-gatherers. *Nat Hum Behav* **3**, 792–796 (2019). <https://doi.org/10.1038/s41562-019-0614-6>

HARARI, Yuval N. *Sapiens: úchvatný i úděsný příběh lidstva*. V nakl. Leda vyd. 2. Přeložil Anna PILÁTOVÁ. Voznice: Leda, 2014. ISBN 978-80-7335-388-9.

JUST, Peter. Time and Leisure in the Elaboration of Culture. *Journal of Anthropological Research*. The University of Chicago Press, 1980, (36), 105 - 115. Dostupné z: [doi:https://www.jstor.org/stable/3629555?read-now=1&seq=2#metadata_info_tab_contents](https://www.jstor.org/stable/3629555?read-now=1&seq=2#metadata_info_tab_contents)

KAPLAN, David. The Darker Side of the "Original Affluent Society." *Journal of Anthropological Research* [online]. 2000, (56), 301-324 [cit. 2021-03-15]. Dostupné z: <https://kk.org/mt-files/reCCearch-mt/kaplan-darker.pdf>

KELLY, Robert. *The Lifeways of Hunter-Gatherers: The Foraging Spectrum*. New York, Cambridge University Press, 2013. ISBN 978-1-107-60761-3.

MORGAN, Lewis Henry. *Pravěká společnost: Výzkumy o průběhu lidského pokroku od divoštství přes barbarství k civilizaci*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1954.

PĚNIČKA, Robin. *Kapitoly z dějin antropologie* [online]. In. Brno: Ústav antropologie, Přírodovědecká fakulta, Masarykova univerzita, 2014 [cit. 2021-04-18]. Dostupné z: https://is.muni.cz/el/1431/podzim2016/Bi1221/um/Kapitoly_z_dejin_antropologie_fina_l_2015.pdf?so=dd

SAHLINS, Marshall. *Stone Age Economics*. USA: Aldine. Atherton, 1972. ISBN 0-202-01098-8.

SALADINO, Dan. Trying the Hadza hunter-gatherer berry and porcupine diet. *BBC* [online]. 2017 [cit. 2021-04-05]. Dostupné z: <https://www.bbc.com/news/magazine-40686373>

SOUKUP, Václav. *Dějiny sociální a kulturní antropologie*. Praha: Karolinum, 1994. Acta Universitatis Carolinae. ISBN 80-7066-882-2.

We Went From Hunter-Gatherers To Space Explorers, But Are We Happier? [online]. 2015 [cit. 2021-04-05]. Dostupné z: <https://www.npr.org/2015/02/07/383276672/from-hunter-gatherers-to-space-explorers-a-70-000-year-story?t=1617631021493>

7. Resumé

This bachelor thesis is focused on the leisure time of hunter-gatherer societies. The goal of this work is to analyse the scientific debate on this theme through the history of cultural anthropology from its beginning until present. The main theme is the theory of the economic surplus. It says that hunter-gatherer societies had less leisure time than all the others because they had to work harder to satisfy their physical needs. Through the lens of this theory this changed after the neolithic revolution when the agriculture gave people more resources and thanks to that also more time.

The theory of the economic surplus remained more or less dominant until the big turnover in the second half of 20th century related to work of Richard Lee and Marshall Sahlins. They and others manage to convince the most of the anthropological scholars that in fact hunter-gatherer societies were the most leisured.

Since than anthropologists are arguing about if or potentially how much was this turnover overstated. The latest research shows that hunter-gatherer societies probably has and had more leisure time than agriculturists but the difference is not so definitive and big as Sahlins and others thought.